

บูรณาการหลักพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในพิธีเถราภิเษก
ของคณะสงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

The Integration of Theravada Buddhist Philosophy in the
Theraphisek Ceremony (Consecration Ritual to Confer Monastic
Titles) of the Sangha in Northeastern Thailand

พระมหาเอนก อมรเวโช (มุลมณี) และอุทัย กมลสิลป์

Phramahaanek Amornwecho (Moonmanee) and Uthai Kamolsilp

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

Mahamakut Buddhist University Roi-Et Campus

Corresponding Author, E-mail: thaianak116@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาประวัติความเป็นมาและพัฒนาการของพิธีเถราภิเษก 2) ศึกษาหลักพุทธปรัชญาเถรวาท 3) บูรณาการหลักพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในพิธีเถราภิเษก และ 4) นำเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับบูรณาการหลักพุทธปรัชญาเถรวาทโดยวิเคราะห์ข้อมูลจากพระไตรปิฎก ตำราและเอกสารที่เกี่ยวข้องและการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 9 รูป ได้แก่ ที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ รองประธานเขตการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา เขต 10 ผู้อำนวยการโรงเรียนพระปริยัติธรรม โดยการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา นำเสนอข้อมูลเชิงพรรณนาโวหาร

ผลการวิจัยพบว่า

1. ประวัติความเป็นมาและพัฒนาการของพิธีเถราภิเษก มีรากฐานจากพุทธศาสนาแบบล้านช้าง ซึ่งได้รับอิทธิพลจากอาณาจักรไทยและวัฒนธรรมพุทธอื่น ๆ เป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเลื่อนและเพิ่มยศพระสงฆ์ สะท้อนการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมและความสำคัญของพุทธศาสนาในภูมิภาค

2. หลักพุทธปรัชญาเถรวาทในพิธีเถราภิเษกเน้นคุณค่าความกตัญญู ซึ่งเป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ สะท้อนความสัมพันธ์ที่ต้องพึ่งพากันทั้งด้านกายภาพและจิตใจ โดยได้รับการอบรมจากบิดามารดา ครูอาจารย์ และสังคม เพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตอย่างเจริญรุ่งเรือง

3. พิธีเถราภิเษกเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านที่สืบทอดมายาวนาน สะท้อนหลักพุทธปรัชญาเถรวาทและสามารถวิเคราะห์ผ่านแนวคิดทางสังคม พิธีกรรมนี้เป็นกระบวนการยกย่องพระสงฆ์โดยยึดหลักธรรมสำคัญ ได้แก่ กตัญญูกตเวทิตะคารวธรรม สุปฏิปันโน การทำคุณประโยชน์ และการเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ชุมชน

ได้รับบทความ: 11 มีนาคม 2568; แก้ไขบทความ: 26 มีนาคม 2568; ตอรับตีพิมพ์: 8 เมษายน 2568

Received: March 11, 2025; Revised: March 26, 2025; Accepted: April 8, 2025

4. องค์ความรู้ คือ IBCCBP MODEL คือ (1) IB บูรณาการหลักพุทธปรัชญาเถรวาทในพิธีเถราภิเษก (2) Coronation Ceremony ทฤษฎีเกี่ยวกับพิธีเถราภิเษก ได้แก่ สุนทรียศาสตร์ โครงสร้างหน้าที่นิยม สัญลักษณ์สัมพันธ์ และการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (3) Buddhist Philosophy หลักพุทธปรัชญาเถรวาท ได้แก่ กตัญญูกตเวที คารวธรรม สุปฏิปันโน การทำคุณประโยชน์ และการเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ชุมชน

คำสำคัญ: หลักพุทธปรัชญาเถรวาท, พิธีเถราภิเษก, คณะสงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

Abstract

The purposes of this research were: 1) to study the history and development of the Thera Abhiseka ceremony, 2) to study the principles of Theravada Buddhist philosophy, 3) to Integrate the principles of Theravada Buddhist philosophy, and 4) to present knowledge about the integration of the principles of Theravada Buddhist philosophy. The data were analyzed from the Tripitaka, related texts and documents, as well as interviews with 9 experts, including: Advisor to the Sangha Region, Provincial Sangha, District Sangha, Vice President of the Pali Studies Area, General Education Division, Area 10, Director of the Pali Studies School, by analyzing content data, presenting descriptive data.

The research results found that:

1. The history and development of the Thera Abhiseka ceremony has its roots in Lan Xang Buddhism, which was influenced by the Thai kingdom and other Buddhist cultures. It is a ritual related to the promotion and elevation of monks, reflecting the cultural exchange and importance of Buddhism in the region.
2. Theravada Buddhist philosophy in the ordination ceremony emphasizes the value of gratitude, which is a basic human virtue. It reflects the relationship that requires physical and mental dependence, which is taught by parents, teachers, and society as a guideline for living a prosperous life.
3. The Thera Abhiseka Ceremony is a long-held local wisdom that reflects the Theravada Buddhist philosophy and can be analyzed through social concepts. This ceremony is a process of honoring monks based on important principles, including gratitude, respect, good conduct, and being a good example to the community.

4. Knowledge from the integration of Theravada Buddhist Philosophy, namely the IBCCBP MODEL, is (1) IB integration of Theravada Buddhist Philosophy in the Thera Abhiseka Ceremony (2) CC theory about the Thera Abhiseka Ceremony, including aesthetics, functionalism, symbolic relations, and cultural diffusion. (3) BP the main principles of Theravada Buddhist philosophy include gratitude, respect, good conduct, doing good deeds, and being a good example to the community.

Keywords: Theravada Buddhist Philosophy, Ordination Ceremony, Sangha in the Northeastern Region

1. บทนำ

พระพุทธศาสนาเป็นรากฐานสำคัญในวิถีชีวิตของ คนไทย และได้กลายเป็นเอกลักษณ์ประจำชาติที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ ซึ่งจะเห็นได้จากการที่มีวัดกระจายอยู่ทั่วไปในทุกหมู่บ้านทุกชุมชนของสังคมไทย วัดจัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนทั้งมีบทบาทต่อสังคมในฐานะเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทำบุญตามประเพณีจัดกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนเป็นที่พบปะสร้างสรรค์เนื่องในโอกาสต่าง ๆ พระพุทธศาสนาจึงอยู่คู่กับสังคมไทยมานาน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันการดำรงชีวิตของชาวไทยส่วนมากจะเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา โดยชาวไทยส่วนใหญ่ร้อยละ 95 นับถือพระพุทธศาสนาและได้นำมาเป็นแนวทางแห่งการใช้ชีวิตการทำมาหากินจนเกิดเป็นวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีและเอกลักษณ์มรดกของชาติไทย พระสงฆ์จึงมีบทบาทอย่างมากในเรื่องวิถีชีวิต การนำทางในการดำรงชีวิตทั้งในทางตรงและทางอ้อมในพิธีกรรมตั้งแต่เกิดจนตาย เป็นทั้งผู้ที่ให้คำปรึกษาในปัญหาที่มองไม่เห็นทางออกตั้งแต่ระดับขั้นนำจนถึงระดับล่าง เป็นทั้งผู้สืบทอดและอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ แต่หน้าที่ที่สำคัญที่สุดคือการสอนให้คนเรียนรู้จักตนเอง และเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกันในสังคม ในกิจการของคณะสงฆ์ได้ให้ความสำคัญกับบทบาทพระสงฆ์อย่างมาก เพราะถือว่าพระสงฆ์นั้นมีความสำคัญต่อการสร้างระเบียบแบบแผนและการดำรงอยู่อย่างมั่นคงของพระพุทธศาสนา คณะสงฆ์จึงถือว่าเป็นตัวแทนหรือเป็นสาวกขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระบรมศาสดาของพุทธศาสนิกชนซึ่งมีหน้าที่ในการปฏิบัติภารกิจเพื่อการเผยแผ่ และถ่ายทอดพระธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ได้บัญญัติไว้เพื่อให้ผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนา ได้น้อมนำพระธรรมคำสอน ไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและในสังคม (พระมหาฉัตรชัย มูลสาร, 2564)

ประเพณีฮตสรง เป็นพิธีโบราณของชาวอีสานที่สืบทอดกันมายาวนาน มีจุดมุ่งหมายหลักสองประการ คือ ถวายสมณศักดิ์ แต่พระสงฆ์ที่ทรงคุณธรรมและเสริมสิริมงคลแก่ผู้เข้าร่วมพิธี เชื่อว่าผู้ร่วมพิธีจะได้รับอานิสงส์แห่งบุญส่งผลให้มีอายุ วรรณะ สุข

พละ และลาภยศ พิธีฮตสรงเกี่ยวข้องกับลำดับชั้นสมณศักดิ์ของพระสงฆ์ ซึ่งได้รับอิทธิพลจาก นครเวียงจันทน์และหลวงพระบางในอดีต เช่น ชั้นสำเร็จ (สมเด็จ), ชั้นชา (ปรีชา), ชั้นคุ (ครู), ราชครูหลวง เป็นต้น นอกจากเป็นการถวายสมณศักดิ์แล้วยังเป็นการยกย่องคุณงามความดี ของพระสงฆ์ผู้ประพฤติชอบโดยผู้ผ่านการฮตสรงครั้งแรกจะได้รับเกียรติเรียกว่า "จารย์" ประเพณีนี้จึงมีความสำคัญทั้งในด้านศาสนา จิตใจ และวัฒนธรรมของชาวอีสานเป็นการเชิดชู พระผู้ทรงภูมิรู้และภูมิธรรมอีกทั้งยังสร้างความสามัคคีในชุมชน (เชิดชาย บุตติ, 2555)

การฮตสรง ถือเป็นประเพณีสำคัญที่มีคุณค่าในด้านจิตใจและความเชื่อ โดยเป็น การยกย่องพระภิกษุที่มีคุณสมบัติครบถ้วนในด้านการศึกษาและการปฏิบัติธรรม การที่ พระสงฆ์ได้รับการฮตสรง ถือเป็นการเลื่อนสมณศักดิ์และทำให้พระภิกษุนั้นมีบทบาทสำคัญ ในการสืบทอดพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น การอนุรักษ์ภาษาพื้นเมือง ขนบธรรมเนียม และประเพณีการปฏิบัติชีวิตตามหลักพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังเป็นการส่งเสริม ความสามัคคีในชุมชน และช่วยให้พระสงฆ์เป็นที่เคารพนับถือในหมู่ญาติโยม การฮตสรง จึงเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ที่แสดงถึงการผสมผสานระหว่างศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนา อย่างลงตัว (พระอริยานุวัตร เขมจารี, 2526)

ประเพณีฮตสรงหรือพิธีเถราภิเษกในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นพิธีกรรมที่ยก ย่องและให้เกียรติพระภิกษุผู้มีคุณธรรมและจริยวัตรอันดีงามถือเป็นมงคลแก่พระสงฆ์และ ชุมชน เสริมสร้าง ความสามัคคี และสืบทอดประเพณีตามฮีต 12 ซึ่งสะท้อนทั้งความเชื่อทาง พุทธศาสนาและวัฒนธรรมของชาวอีสาน พิธีนี้เป็นการแสดงออกถึงศรัทธาและความเคารพ ต่อพระสงฆ์ที่ปฏิบัติดีและเป็นแบบอย่างแก่สังคม (พระครูเมตตาภิรัตวิมล, 2556)

อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันพิธีเถราภิเษกเริ่มเลือนหายไปจากสังคมอีสาน ด้วยปัจจัย ทางเศรษฐกิจ และสังคมสมัยใหม่ทำให้การสืบทอดและเข้าใจคุณค่าแท้จริงของพิธีกรรมลด น้อยลง จากปัญหาดังกล่าวพิธีเถราภิเษกหรือฮตสรงในภาคอีสานมีความสำคัญทั้งในด้าน จิตวิทยาและประชาธิปไตย โดยช่วยเสริมสร้างศรัทธาในพระสงฆ์และความสามัคคีในชุมชน การวิจัยมุ่งศึกษาคุณค่าของพิธีนี้ในแง่ของพุทธปรัชญาเถรวาทให้เป็นมรดกทางศาสนาและ วัฒนธรรมที่สืบทอดได้ ทั้งนี้เพื่อนำผลการวิจัยไปใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและส่งเสริม ประเพณีเถราภิเษกหรือฮตสรงให้เป็นมรดกด้านศาสนาและวัฒนธรรมสืบต่อไป

2. วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและพัฒนาการของพิธีเถราภิเษก
2. เพื่อศึกษาหลักพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในพิธีเถราภิเษกของคณะสงฆ์ใน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
3. เพื่อบูรณาการหลักพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในพิธีเถราภิเษกของคณะ สงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

4. เพื่อนำเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับบูรณาการหลักพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในพิธีเถราภิเษก ของคณะสงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “บูรณาการหลักพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในพิธีเถราภิเษกของคณะสงฆ์ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยสัมภาษณ์เชิงลึก งานวิจัยนี้ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่วิจัยและได้กำหนดบุคคลผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ผู้วิจัยต้องการศึกษาโดยการมุ่งเน้นเลือกสัมภาษณ์ ได้แก่ 1) พระพรหมวชิรโสภณ (ศรีจันทร์ ปุณฺณรูปโต) ที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค 10 (ธรรมยุต)/เจ้าอาวาสวัดบึงพระลานชัย พระอารามหลวง 2) พระเทพวชิรวิมล, ดร. เจ้าคณะจังหวัดร้อยเอ็ด (ธรรมยุต)/เจ้าอาวาสวัดมิ่งเมือง 3) พระเทพวชิรคุณาธาร เจ้าคณะจังหวัดร้อยเอ็ด/เจ้าอาวาสวัดบ้านเปือยใหญ่ 4) พระครูวิริยธรรมคุณ เจ้าคณะอำเภอกันทรารมย์ (ธรรมยุต)/เจ้าอาวาสวัดฐิตวิริยาวนาราม 5) พระครูปิยะเจติยาทร เจ้าคณะอำเภอกุมภวาปี (ธรรมยุต)/เจ้าอาวาสวัดมหาธาตุเจติย์ 6) พระครูปริยัติวัฒน์โชติ, ดร. เจ้าคณะอำเภอมืองร้อยเอ็ด/เจ้าอาวาสวัดสระแก้ว 7) พระครูสิริปัญญาภรณ์, ดร. รักษาการรองประธานเขตการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา เขต 10/เจ้าอาวาสวัดหัวดงนาค่าย 8) พระครูศรีปริยัติวรารท ผู้อำนวยการโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ผู้ช่วยวัดบูรพาภิราม และ 9) พระครูสิริธรรมธัช, ดร. ผู้อำนวยการโรงเรียนวิโรจน์ผดุงศาสนา/ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดมิ่งเมือง เครื่องมือสำหรับการทำวิจัยเป็นแบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participation observe) ได้ดำเนินการสังเกตจากการทำกิจวัตรประจำวันและกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น รวมถึงการเข้าร่วมทำกิจกรรมต่าง ๆ เช่น กิจกรรมทางประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น กิจกรรมทางศาสนา ฯลฯ เป็นต้น กับกลุ่มตัวอย่างในพื้นที่วิจัย

4. สรุปผลการวิจัย

สำหรับการวิจัยเรื่อง บูรณาการหลักพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในพิธีเถราภิเษกของคณะสงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้ศึกษาวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลจากการทำวิจัยทุกขั้นตอนตามวัตถุประสงค์ เพื่อให้ผู้วิจัยทราบว่า

4.1 ประวัติความเป็นมาและพัฒนาการของพิธีเถราภิเษก เป็นพิธีกรรมโบราณของภาคอีสานที่ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาแบบล้านช้างและอาณาจักรไทยอื่น ๆ มีมาตั้งแต่สมัยทวารวดีจนถึงรัตนโกสินทร์ มีจุดมุ่งหมายเพื่อ เลื่อนสมณศักดิ์ ให้พระสงฆ์ผู้ทรงคุณธรรมและคงแก่เรียน พิธีนี้สะท้อนถึง ศรัทธาของพุทธศาสนิกชน ที่มีต่อพระภิกษุ โดยญาติโยมจะนำสมณบริขารมาถวายเป็นการ หอสรอง เพื่อยกย่องและสนับสนุนให้พระสงฆ์

เป็นหลักชัยของพระพุทธศาสนา พินิจเป็นส่วนหนึ่งของ ฮีต 12 ซึ่งแฝงด้วยความเชื่อทางศาสนาและประเพณี สืบทอดมาเพื่อเชิดชูพระสงฆ์ผู้มีคุณธรรมและจริยวัตรอันดีงาม

4.2 หลักพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในพิธีเถราภิเษกของคณะสงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เน้นการเคารพและยกย่อง พระสงฆ์ที่มีความกตัญญูต่อผู้มีคุณธรรมและจริยวัตรดี ความกตัญญูเป็นคุณธรรมที่มีความสำคัญในชีวิตมนุษย์ ทั้งด้านร่างกายและจิตใจ โดยได้รับการปลูกฝังจากบิดามารดาและครูอาจารย์ ขณะเดียวกัน พระพุทธศาสนา ยังให้ความสำคัญกับการเคารพบุคคลที่มีความกตัญญู ซึ่งเป็นคุณธรรมที่สำคัญในสังคมมนุษย์ การเถราภิเษกจึงเป็นการ ยกย่อง พระสงฆ์ที่ปฏิบัติดี และเกี่ยวข้องกับการกำหนด ชั้นสมณศักดิ์ ตามลำดับที่เหมาะสม เพื่อยกระดับและส่งเสริมพระภิกษุให้เป็นหลักชัยในสังคม สอดคล้องกับหลักการของ อิทธิบาท 4 ที่เน้นการมีความรักในสิ่งที่ทำ ความมุ่งมั่นทุ่มเท และการทบทวนสิ่งที่ทำไป

4.3 บูรณาการหลักพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในพิธีเถราภิเษกของคณะสงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พิธีเถราภิเษก ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านที่สืบทอดกันมายาวนาน ซึ่งสามารถตีความได้ตามกรอบแนวคิดทางสังคม เช่น สุนทรียศาสตร์, โครงสร้างหน้าที่นิยม, สัญลักษณ์สัมพันธ์นิยม, และ การเผยแพร่กระจายทางวัฒนธรรม โดยพินิจใช้หลักธรรมของพระพุทธศาสนา เช่น ความกตัญญูกตเวที, การวรรกรรม, สุปฏิปันโน, และการทำ คุณประโยชน์ต่อชุมชน เพื่อยกย่องพระสงฆ์ที่ปฏิบัติดีที่ได้รับการเลื่อนสมณศักดิ์ ภายในพิธีกรรมนี้ทุกคนในชุมชนมีส่วนร่วมในการทำงานเป็นกลุ่ม ๆ และเชื่อว่าการทำบุญในพิธีนี้จะนำมาซึ่ง สิริมงคล เช่น การรับน้ำจากการฮอตสงฆ์เพื่อนำน้ำมาลูบตัว เพื่อให้ห่างไกลจากโรคภัยไข้เจ็บ

4.4 องค์ความรู้เกี่ยวกับบูรณาการหลักพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในพิธีเถราภิเษกของคณะสงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือ IBCCBP MODEL คือ (1) IB = The Integration of Theravada Buddhist Philosophy Principle That Appeared of Therapisek of The Sangha in The Northeast คือ บูรณาการหลักพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในพิธีเถราภิเษกของคณะสงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (2) Coronation Ceremony ทฤษฎีเกี่ยวกับพิธีเถราภิเษก ได้แก่ สุนทรียศาสตร์ โครงสร้างหน้าที่นิยม สัญลักษณ์สัมพันธ์ และการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (3) Buddhist Philosophy หลักพุทธปรัชญาเถรวาท ได้แก่ กตัญญูกตเวที การวรรกรรม สุปฏิปันโน การทำคุณประโยชน์ และการเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ชุมชน

5. อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง บุรณาการหลักพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในพิธีเถราภิเษกของคณะสงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีข้อค้นพบที่ทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่และมีคุณค่าทางวิชาการ สามารถนำไปใช้ประโยชน์ต่อไป จึงนำมาอภิปรายผล เพื่อให้ตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังต่อไปนี้

5.1 ความเป็นมาและพัฒนาการของพิธีเถราภิเษกของคณะสงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นพิธีตั้งสมณศักดิ์และเป็นการยกย่องสรรเสริญในคุณงามความดีของพระภิกษุผู้ปฏิบัติชอบ ซึ่งในสมัยโบราณหากมีพิธีเถราภิเษกฮอตสงฆ์ ณ ที่ใดแล้วผู้คนจะหลั่งไหล เข้าร่วมพิธีเป็นจำนวนมาก พิธีดังกล่าวเกี่ยวข้องกับชั้นยศของพระสงฆ์ ลำดับชั้นสมณศักดิ์ของพระสงฆ์อีสานในครั้งโบราณ นิยมถือตามแบบอย่างมาจากกรุงศรีสัตนาคนหุตและเมืองหลวงพระบางในอดีต ซึ่งแบ่งเป็นลำดับชั้นได้คือ 1) ชั้นสำเร็จ (บางแห่งเรียกสมเด็จ) 2) ชั้นชา (ปรีชา) 3) ชั้นคุ (ครู) 4) ชั้นราชคุ (สำหรับครูบาอาจารย์สอนลูกเจ้านาย) 5) ชั้นเจ้าหัวคูฝ่าย 6) ชั้นเจ้าหัวคูด้าน 7) ชั้นเจ้าคุหลักคำ 8) ชั้นเจ้าคุลูกแก้ว 9) ชั้นเจ้าคุยอดแก้ว 10) ชั้นราชคุหลวงซึ่งจะเห็นได้จากการลาสิกขาออกไปเป็นคฤหัสถ์ การสรรเสริญในคุณงามความดี พร้อมกันนั้นก็ถือว่าเป็นผู้รู้ บุคคลที่ได้ผ่านการฮอตครั้งที่ 1 เรียกว่า “จารย์” เป็นต้น สอดคล้องกับกรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม ได้กล่าวถึงประเพณีในหนังสือ “พิธีกรรมและประเพณี” ว่าธรรมเนียมประเพณี หมายถึง ประเพณีเกี่ยวกับเรื่องธรรมดาสามัญที่ทุกคนควรทำ ไม่มีระเบียบแบบแผนเหมือนขนบประเพณี หรือความผิดถูกเหมือนจารีตประเพณี เป็นแนวทางที่ทุกคน ปฏิบัติกันทั่วไปจนเกิดความเคยชินและไม่รู้สึกเป็นภาระหน้าที่ เพราะเป็นสิ่งที่มีความหมายและใช้กันอย่างแพร่หลาย ธรรมเนียมประเพณีเป็นเรื่องที่ทุกคนควรทำ ผู้ฝ่าฝืนหรือทำผิดก็ไม่ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญแต่อาจถูกตำหนิว่าเป็นคนไม่ได้รับการศึกษา ไม่มีมารยาท ไม่รู้จักกาลเทศะ นอกจากนี้ พระมหาประหยัด ปญฺญาวโร (สุนนท์) (2567) กล่าวถึงจารีตประเพณีของชาวอีสานว่ามีความเกี่ยวเนื่องกับหลักจริยธรรม โดยผ่านทาง “ฮิตสิบสอง ครองสิบสี่” อันหมายถึงประเพณีที่เกี่ยวข้องกับชาวอีสาน มีแนวปฏิบัติและหลักการที่ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาที่สามารถนำไปเกี่ยวเนื่องกับประเพณีอื่นได้ เช่น ประเพณีการทำบุญฮอตสงฆ์ เป็นต้น ชาวอีสานจึงมีความนิยมทำบุญพร้อมกันมากกว่าหนึ่งบุญในเวลาเดียวกัน เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดทางจิตใจ

5.2 หลักพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในพิธีเถราภิเษกของคณะสงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประเพณีนิยมที่มีพระพุทธศาสนามาเกี่ยวข้องกับชาวไทย ในหนังสือ “วัฒนธรรมและศาสนา” ว่า พุทธศาสนาเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งในการหล่อหลอมให้คนไทยมีจิตใจและคุณธรรมตามแนวคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา ชาวไทยจึงมีลักษณะนิสัยอ่อนโยน สุภาพ มีไมตรี เป็นมิตรแก่คนทั่วไป ไม่รุกรานรังแกใครก่อน จะทำสิ่งใดในการ

ดำเนินชีวิตมักจะยึดหลักทางสายกลาง ไม่ตึงเกินไป หรือหย่อนเกินไป ซึ่งสอดคล้องกับ สรวิชัย วงษ์สะอาด (2561) ได้ศึกษา พุทธปรัชญาเถรวาทกับหลักความจริง พบว่า หลักความจริงของพุทธปรัชญาเถรวาทถือกำเนิดเกิดจากประสบการณ์ที่ผ่านจากการพิสูจน์ทางความรู้ ในการรับรู้อารมณ์ จากสถานะที่มุ่งแก้ไขปัญหาชีวิตที่นำไปสู่ความจริงที่เป็นเครื่องมือของการรับรู้ที่แท้จริงที่บริสุทธิ์และสิ้นความสงสัย และความหลงผิดของสังขาร (ไตรลักษณ์) รู้ชัดตามสถานะที่ทำหน้าที่กำจัดอวิชชาได้ ซึ่งเป็นความรู้ที่เกิดจากความจริงเฉพาะหน้า (อวิชชาหรือสังขารอวิชชา)

5.3 บูรณาการหลักพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในพิธีเถราภิเษกของคณะสงฆ์
ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พิธีเถราภิเษกในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านที่สืบทอดกันมายาวนาน ซึ่งสามารถตีความได้ตามกรอบแนวคิดทางสังคม เช่น สุนทรียศาสตร์, โครงสร้างหน้าที่นิยม, สัญลักษณ์สัมพันธ์นิยม, และการเผยแพร่กระจายทางวัฒนธรรม โดยพิธีนี้ใช้หลักธรรมของพระพุทธศาสนา เช่น ความกตัญญูกตเวที, การวรรณะ, สุปฏิปันโน, และการทำคุณประโยชน์ต่อชุมชน เพื่อยกย่องพระสงฆ์ที่ปฏิบัติดีที่ได้รับการเลื่อนสมณศักดิ์ ภายในพิธีกรรมนี้ทุกคนในชุมชนมีส่วนร่วมในการทำงานเป็นกลุ่ม ๆ และเชื่อว่าการทำบุญในพิธีนี้จะนำมาซึ่งสิริมงคล เช่น การรับน้ำจากการสวดสงฆ์เพื่อนำน้ำมาลูบตัว เพื่อให้ห่างไกลจากโรคภัยไข้เจ็บ ทั้งนี้เป็นเพราะว่าพิธีเถราภิเษกของคณะสงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นพิธีกรรมทางศาสนาที่สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างพุทธปรัชญาเถรวาทกับวิถีวัฒนธรรมของท้องถิ่นได้อย่างชัดเจน การบูรณาการหลักพุทธปรัชญาเถรวาทในพิธีดังกล่าว ไม่ใช่เพียงการประกอบพิธีกรรมตามระเบียบแบบแผน แต่ยังเป็นการเชื่อมโยงหลักธรรมทางพุทธศาสนาเข้ากับวิถีชีวิตและความเชื่อของชุมชนอีสานอย่างลึกซึ้ง และการบูรณาการหลักพุทธปรัชญาเถรวาทในพิธีเถราภิเษกของคณะสงฆ์เกิดขึ้นจากความพยายามในการธำรงรักษาพระธรรมวินัย ควบคู่ไปกับการตอบสนองต่อบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของท้องถิ่น เพื่อสร้างความสมานฉันท์ในสังคม ส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรม และธำรงไว้ซึ่งความมั่นคงของพระพุทธศาสนาในภูมิภาค สอดคล้องกับ กรมศิลปากร (2561) ได้วางแนวทางไว้อย่างชัดเจนว่า พระราชพิธีและประเพณีไทยจะต้องเป็นการธำรงเอกลักษณ์ของชาติยึดหลักศีลธรรม จริยธรรม และพุทธประเพณี โดยเฉพาะพิธีที่เกี่ยวข้องกับศาสนา เช่น พิธีเถราภิเษกต้องดำเนินไปอย่างถูกต้องตามพระธรรมวินัยและราชประเพณี พร้อมทั้งเป็นสื่อกลางในการสร้างความสามัคคีและความศรัทธาในสังคม และสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระครูสุธรรมรัตนารณ (สุพจน ฐานธมโม) (2564) ได้ศึกษาเรื่อง ศึกษาเปรียบเทียบ พิธีเถราภิเษกของชุมชนในเขตเทศบาลตำบลหอค้า อำเภอมือง จังหวัดบึงกาฬ กับพิธีเถราภิเษกของชุมชนบ้านน้ำไค้ แขวงบอลิคำไซ สปป.ลาว ผลการวิจัยพบว่า พิธีเถราภิเษกของล้านช้างได้รับอิทธิพลจากล้านนา เพราะล้านนากับล้านช้างมีความเชื่อมโยงกันทางประวัติศาสตร์ เนื่องจาก

มีกษัตริย์สืบเชื้อสายร่วมกัน ล้านช้างเรียกพิธีเถรภิเษกว่าฮตสร่ง คือพิธีถวายสมณศักดิ์ให้แก่พระสงฆ์ที่ชาวบ้านเห็นว่ามีคุณสมบัติปฏิบัติชอบผ่านพิธีรดน้ำตามคติความเชื่อของล้านช้าง พิธีฮตสร่งมีมาในภาคอีสานตั้งแต่สมัยทวารวดีซึ่งมีหลักฐานปรากฏอยู่ในหลาย ๆ จังหวัดของภาคอีสาน เทศบาลตำบลหอคำ อำเภอมือง จังหวัดบึงกาฬ และบ้านน้ำไผ่ แขวงบอลิคำไซ สปป.ลาว ตั้งอยู่คนละฟากฝั่งแม่น้ำโขง ทั้งสองชุมชนมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดมีการนั่งเรือไปมาหาสู่กันเป็นประจำ มีประเพณีและวัฒนธรรมที่เหมือนกัน แม้พิธีฮตสร่งของทั้งสองชุมชนก็มีความคล้ายคลึงกัน แต่ปัจจุบันเมื่อบริบททางสังคมและการปกครองของทั้งสองประเทศแตกต่างกัน จึงทำให้พิธีฮตสร่งของทั้งสองชุมชนมีความเหมือนและความแตกต่างกันหลายประการ

5.4 องค์ความรู้เกี่ยวกับบูรณาการหลักพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในพิธีเถรภิเษกของคณะสงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือ IBCCBP MODEL คือ (1) IB = The Integration of Theravada Buddhist Philosophy Principle That Appeared of Therapisek of The Sangha in The Northeast คือ บูรณาการหลักพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในพิธีเถรภิเษกของคณะสงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (2) Coronation Ceremony ทฤษฎีเกี่ยวกับพิธีเถรภิเษก ได้แก่ สุนทรียศาสตร์ โครงสร้างหน้าที่นิยม สัญลักษณ์สัมพันธ์ และการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (3) Buddhist Philosophy หลักพุทธปรัชญาเถรวาท ได้แก่ กตัญญูกตเวที คารวธรรม สุปฏิปันโน การทำคุณประโยชน์ และการเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ชุมชน ทั้งนี้เป็นเพราะว่า พิธีเถรภิเษกของคณะสงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือสะท้อนให้เห็นถึงการสืบสานพระพุทธศาสนาเถรวาทอย่างมีระบบ โดยเฉพาะการนำหลักพุทธปรัชญาเถรวาทมาบูรณาการเข้ากับวิถีวัฒนธรรมและพิธีกรรมท้องถิ่น เพื่อธำรงไว้ซึ่งความศรัทธาและความมั่นคงของพระพุทธศาสนาในภูมิภาค ซึ่งการพัฒนา IBCCBP Model มีพื้นฐานมาจากความจำเป็นในการธำรงรักษาและสืบทอดภูมิปัญญาทางศาสนาและวัฒนธรรมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อันมีความโดดเด่นทั้งในเชิงพิธีกรรมและหลักพุทธปรัชญา สำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคม (2560) ได้เสนอแนวทางเกี่ยวกับพิธีเถรภิเษก ไว้ว่าเป็นพิธีกรรมสำคัญที่มีความมุ่งหมายในการยกย่อง เชิดชู และรับรองคุณสมบัติของพระสงฆ์ผู้มีความรู้ความสามารถ มีคุณธรรมความประพฤติเป็นที่ยอมรับของหมู่สงฆ์และสังคม โดยกระบวนการจัดพิธีจะต้องดำเนินการภายใต้หลักพระธรรมวินัยและประเพณีปฏิบัติที่สืบทอดมาแต่โบราณ เพื่อให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ สมเกียรติ และเป็นที่ยอมรับของพุทธศาสนิกชน สอดรับกับงานวิจัยของ พระประสาธน์ ขยาภิโรโต (อร่ามวาทิน) และพระสุทธินสารเมธี (2566) ได้ศึกษาเรื่อง บูรณาการคุณค่าของศรัทธาตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทที่มีต่อการดำเนินชีวิตของคนไทย ผลการวิจัยพบว่า องค์ความรู้เกี่ยวกับการบูรณาการคุณค่าของศรัทธาตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทที่มีต่อการดำเนินชีวิตของคนไทย คือ “VLHP Model” รายละเอียดดังนี้

(1) V มาจาก Value of Faith เป็นคุณค่าของศรัทธาตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทประกอบด้วย 1) ความมั่นคง 2) ความกล้าหาญ 3) เสรีภาพความยุติธรรม 4) การสงเคราะห์ 5) การคิดสร้างสรรค์ 6) ความสามัคคี และ 7) ความสงบสุข คุณค่านี้เกิดจากความเชื่อของบุคคลในหลักศรัทธา 4 คือ 1) กัมมสัทธา คือ เชื่อว่ากรรมมี อยู่จริง 2) วิปากสัทธา คือ เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผล 3) กัมมัสสกตาสัทธา คือ เชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของ ของตน 4) ตถาคตโพธิสัทธา คือ เชื่อการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า (2) L มาจาก lifestyle of Thai people เป็นวิถีการดำเนินชีวิตของคนไทย ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเรื่อยมา จนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ปัจจุบันโดยศึกษาในประเด็นหลัก 5 ประเด็นดังนี้ 1) ด้านเศรษฐกิจ 2) ด้านการเมืองการปกครอง 3) ด้านศาสนาและสังคม 4) ด้านศิลปวัฒนธรรมประเพณี และ 5) ด้านดนตรีนาฏศิลป์ (3) H มาจาก Harmony ความสามัคคี เป็นคุณค่าร่วมที่เกิดจากศรัทธา เมื่อนำคุณค่าด้านใดด้านหนึ่งของศรัทธาไปบูรณาการกับการดำเนินชีวิตของคนไทยแล้ว จะเกิดความสามัคคีขึ้นตลอดกระบวนการ เพราะถ้าคนในสังคมไม่มีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน มีความเชื่อความเห็นที่ต่างกันแล้วคุณค่าของศรัทธาอื่น ๆ จะไม่สามารถเกิดขึ้นได้เลย เช่น ความมั่นคง ความกล้าหาญ เสรีภาพความยุติธรรม เป็นต้น ทั้งนี้เพราะอาศัยความพร้อมเพรียงร่วมแรงร่วมใจกันของศรัทธาจึงจะเกิดเป็นพลังขึ้นทำให้มีความมั่นคงเข้มแข็ง กล้าหาญ พร้อมทั้งจะสามารถขับเคลื่อนให้การดำเนินชีวิตและการแก้ไขปัญหาในการดำเนินชีวิตของคนในสังคมไทยเป็นไปตามเป้าหมายได้ (4) P มาจาก Peace ความสงบสุข เป็นคุณค่าร่วมสุดท้ายที่เกิดขึ้นกับการบูรณาการในทุกด้านเป็นผลสำเร็จจากการบูรณาการคุณค่าของศรัทธาตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทที่มีต่อการดำเนินชีวิตของคนไทยไปสู่เป้าหมายสุดท้ายคือความสงบสุขนั่นเอง ความสงบสุขมีนัย 2 อย่างคือ ความสงบสุขระดับทั่วไปที่มนุษย์ทุกคนปรารถนา คือ ความสุขกายสุขใจอยู่ดีกินดีครอบครัวอบอุ่นมีปัจจัย 4 บริโภคสมบูรณ์ครบถ้วนเป็นความสงบสุขขั้นพื้นฐาน ความสงบสุขอีกประเภทเป็นความสงบสุขที่อยู่เหนือความสงบสุขระดับพื้นฐานคือไม่ได้หวังเพียงสุขกายสุขใจสุขในปัจจัย 4 เท่านั้น ความสุขนี้ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า สันติสุขหรือบรมสุข เป็นความสงบสุขที่หลุดพ้นจากวิภวสังสารไม่เวียนว่ายตายเกิดอีกหมดสิ้นอาสวะกิเลสทั้งปวงเป็นพระอรหันต์บริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งปวงเป็นความสุขที่ไม่มีสุขใดเปรียบจึงเป็นบรมสุขคือการดับขันธนิพพานอันเป็นเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนานั่นเอง

6. ข้อเสนอแนะ

6.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. ควรมีการจัดงานประเพณีเถราภิเษกมีขึ้นในทุกภูมิภาค ให้ประชาชนเห็นความสำคัญกับประเพณีเถราภิเษกมากขึ้น

2. หน่วยงานราชการและองค์กรเอกชนควรเข้ามาช่วยในด้านการประชาสัมพันธ์ การสนับสนุนในด้านงบประมาณในการจัดกิจกรรมประเพณีเถรภิเสก

3. ภาครัฐในส่วนของการส่งเสริมวัฒนธรรมควรเข้ามาให้ความรู้ในด้านของวิธีการปฏิบัติกิจกรรมหรือนำการจัดกิจกรรมประเพณีเถรภิเสก

6.2 ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

1. ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบกับภูมิภาคอื่น ๆ ด้วย เพื่อจะได้ทราบข้อมูลหรือปัญหาอุปสรรคระหว่างภูมิภาคนั้นที่ทำการศึกษานั้น จะเป็นแนวทางต่อไปข้างหน้าในการอนุรักษ์วัฒนธรรมให้ถูกต้อง ถ้ามีการศึกษาวิจัยเชิงเปรียบเทียบระหว่างพื้นที่ที่มีความแตกต่างกัน ย่อมจะส่งผลต่อผลการศึกษาวิจัยที่จะเกิดความหลากหลายต่อไป

2. ควรมีการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับขั้นตอน พิธีการ ความหมาย และแนวทางปฏิบัติที่ถูกต้องและชัดเจนของประเพณีเถรภิเสก

7. องค์ความรู้ที่ได้รับ

จากผลการศึกษาการบูรณาการหลักพุทธปรัชญาเถรวาทในพิธีเถรภิเสกของคณะสงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้ก่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ที่สำคัญ ดังนี้

1. องค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการอนุรักษ์และสืบสานพิธีเถรภิเสก มีการผสมหลักพุทธปรัชญาเถรวาทควบคู่กับประเพณีท้องถิ่นอย่างเป็นระบบ ช่วยให้พิธีกรรมดังกล่าวยังคงมีความหมายและความศักดิ์สิทธิ์ สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของคณะสงฆ์ในการเป็นศูนย์กลางจิตใจและวัฒนธรรมของชุมชน

2. องค์ความรู้เชิงทฤษฎีและโมเดลวิชาการ ได้พัฒนาเป็นรูปแบบ IBCCBP Model (The Integration of Theravada Buddhist Philosophy Principle That Appeared of Therapisek of The Sangha in The Northeast) ซึ่งประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ ได้แก่

(1) IB : การบูรณาการหลักพุทธปรัชญาเถรวาทในพิธีเถรภิเสก

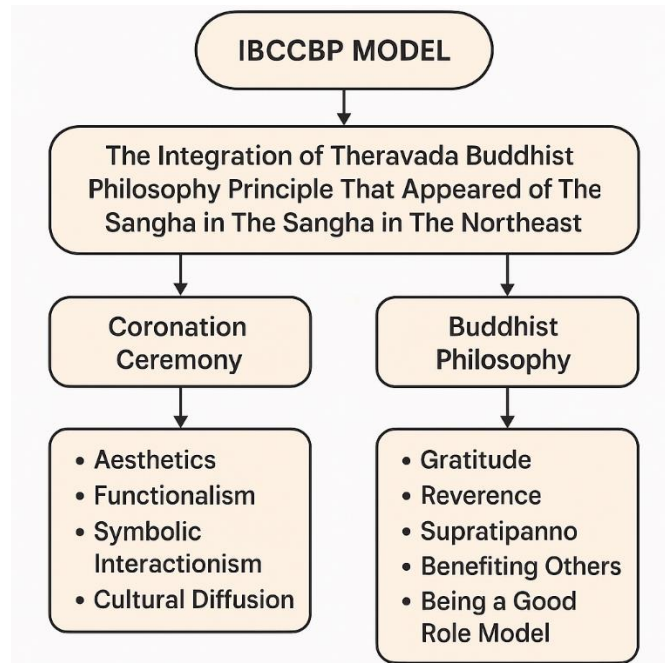
(2) CC : แนวคิดเกี่ยวกับโครงสร้างและความหมายของพิธีเถรภิเสก โดยอาศัยทฤษฎีสุนทรียศาสตร์ โครงสร้างหน้าที่นิยม สัญลักษณ์สัมพันธ์ และการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม

(3) BP : หลักพุทธปรัชญาเถรวาท ได้แก่ กัตถุญญกตเวที คารวธรรม สุปปีปนโน การทำคุณประโยชน์ และการเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ชุมชน

3. องค์ความรู้เกี่ยวกับบทบาทของคณะสงฆ์ในการธำรงพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมท้องถิ่น การบูรณาการหลักพุทธปรัชญาในพิธีเถรภิเสกช่วยส่งเสริมบทบาทของคณะสงฆ์ในฐานะผู้นำด้านจริยธรรม คุณธรรม และศูนย์รวมความศรัทธาของพุทธศาสนิกชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

4. องค์ความรู้เกี่ยวกับความเชื่อมโยงระหว่างศาสนา พิธีกรรม และสังคม พิธีเถราภิเษกเป็นสื่อกลางที่หล่อหลอมให้เกิดความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นระหว่างพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชน ตลอดจนสะท้อนค่านิยมและความศรัทธาที่สืบทอดจากอดีตสู่ปัจจุบัน

ภาพที่ 1 แสดงองค์ความรู้ “IBCCBP” MODEL

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2561). *พระราชพิธีและประเพณีไทย*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์กรมศิลปากร.
- เชิดชาย บุตติ. (2555). ฮดสร่งที่หาดหยา. *ศิลปวัฒนธรรม*, 33(3), 74-89.
- ฉวีวรรณ สุวรรณภา. (2559). *พระพุทธศาสนากับวัฒนธรรมไทย*. พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูเมตตาภิรัตติวิมล (อภัย อภโย). (2556). *การศึกษาวเคราะห์ความเชื่อในประเพณีฮดสร่งของชาวตำบลป่าสังข์ อำเภोजตุรพักตรพิมาน จังหวัดร้อยเอ็ด*. (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระประสาธน์ ขยาภิรโต อร่ามวาณิชย์, พระสุทธิสารเมธี. (2566). บุรณาการคุณค่าของศรัทธาตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทที่มีต่อ การดำเนินชีวิตของคนไทย. *Journal of Dhamma for Life*, 29(3), 92-108.

- พระมหาฉัตรชัย มูลสาร. (2564). การเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยพระสงฆ์ผ่านวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ. (รายงานวิจัย). คณะศึกษาศาสตร์: สถาบันวิจัยญาณสังวร มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระมหาประหยัด ปญฺญาวโร (สุนนท์). (2567). การศึกษาสรรณคติบาลีในอรรถกถาธรรมบท. วารสารมณีเชษฐาราม วัดจอมมณี, 7(6), 180-194.
- พระอริยานุวัตร เขมจารี. (2526). คติความเชื่อของชาวอีสานในวัฒนธรรมพื้นบ้าน. (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ญาวินีย์ ศรีวงศ์ราช. (2544). ปรัชญาและวัฒนธรรมล้านนา โดยเฉพาะเรื่อง “ขวัญ”. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สรวิษฐ์ วงษ์สะอาด. (2561). พุทธปรัชญาเถรวาทกับหลักความจริง. งานประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ 11. มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม จังหวัดนครปฐม.
- สำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคม. (2560). ประวัติและพิธีการเถรภิเษก. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.